

Egedy, Gergely

*Metternich mint elv**

Abstract

The noted American historian, Viereck looked upon Klemens von Metternich as the „principle” of conservatism. Viereck was convinced that the conservative is „by definition moderate in all things”, i.e. the quintessential conservative principles are proportion and measure, together with preservation through reforms. In his view it was Metternich, the chancellor and foreign minister of the Hapsburg Empire that came to personify these principles to the highest degree. This study makes an attempt to analyze Viereck's interpretation of the worldview and political achievement of Metternich, consequently it is to be classed among the studies on the history of political ideas. The main emphasis is on the efforts of Metternich to create and defend the spirit of conservative internationalism and on his attempts to reconcile his attraction toward Burkean ideas and English-style conservatism with his conviction that Central Europe in his day was not yet ripe for a great deal more freedom.

Keywords: sanctity of law; Western and Eastern conservatism; Realpolitik; conservative internationalism; the religion of nationalism; anticonservative heresy; evolutionary middle way.

Egy politikai filozófia igazából csak akkor ragadható meg konkrétan, ha egy történelmi személyhez kötjük – vélte Peter Viereck, a II. világháború utáni amerikai „konzervatív reneszánsz” egyik meghatározó jelentőségű személyisége. A német bevándorlók családjában született Viereck konzervativizmus-felfogásának sarokpontja a politikai szélsőségek elutasítása volt: ezt a felfogást képviselte legismertebb műveiben, így a „Metapolitika” (Metapolitics, 1941) érvelésében, az „Újragondolt konzervativizmus” elméleti alapvetésében (Conservatism Revisited, 1949), „Az értelmiségiek szégyene és dicsősége” (Shame and Glory of the Intellectuals, 1953) című könyvében és „A nem alkalmazkodó ember”-ben (The Unadjusted Man, 1956) egyaránt. A kíváncsnak tartott konzervativizmus szimbólumát ő Klemens von Metternichben, a Habsburg-birodalom nagyhatalmú kancellárjában és külügyminiszterében, a „Szent Szövetség” eszméjének legnagyobb befolyású képviselőjében látta - aki viszont sokak szemében épp a konzervativizmus legrosszabb oldalát testesítette meg. Viereck olvasatában Metternich egy „elv” is jelentett, egy olyat, amelyre a világnak a 20. században még nagyobb szüksége volt, mint a 19. században.¹ Ezt röviden és

* The Project is supported by the European Union and co-financed by the European Social Fund (grant agreement no. TAMOP 4.2.1/B-09/1/KMR-2010-0003).

¹ VIERECK, Peter: *Conservatism Revisited, The Revolt Against Ideology*, Transaction Publishers, New

tömören „konzervatív internacionalizmusként” határozhatjuk meg. Mit jelent a Metternich nevével fémjelzett elv? Az alábbiakban Viereck Metternich-értelmezését tekintjük át, különös tekintettel a konzervatív internacionalizmus tartalmára.

A konzervativizmus mint a szélsőségek ellentéte

Viereck konzervativizmus-felfogását az a meggyőződés hatotta át, hogy mindenféle politikai szélsőséget maximálisan kerülni kell – a „*par excellence*” konzervatív elvet ezért a mérsékletben, a mértékek és az arányok tiszteletben tartásában látta. „A konzervatív *per definitionem* mindenben mérsékelt” – emelte ki az *Újragondolt konzervativizmus*-ban, és más írásaiban is.² A nemzeti elvet pedig összeegyeztethetetlennek találta a mérséklettel. E tekintetben Viereck felettébb rendhagyó felfogást képviselt, hiszen ismeretes, hogy a konzervatív gondolkodás fősodra hagyományosan elkötelezett a nemzeti identitás fontossága iránt.³ Metternich tevékenységét is azért értékelte oly pozitívan, mert abban – joggal – azt a törekvést látta, hogy mindenfajta nemzeti „*reneszánszt*” a csírájában elfojtsa a szupranacionális Habsburg- birodalom fenntartása érdekében. Ez a gondolkodói attitűd nyilvánvalóan összefügg a 20. század két világháborújának a borzalmaival, melyekért, sokakhoz hasonlóan, Viereck is a nemzeti elvet tette felelőssé. Felfogását e szavakkal foglalta össze: „Egy olyan Európában, amelyben a nemzetek egymást átfedően élnek, amelyben Elzász-Lotaringiák, Schleswig-Holsteinek, Szudétaföldek, lengyel folyosók, Erdélyek, Besszarábiák, Macedóniák, Trentinók és Triesztek vég nélküli sora található – egy ilyen kirakós-játék Európában a nacionalizmus semmiképp sem jelentkezhethet más módon, mint a vér és a vas politikájának antiliberális eszközeivel.”⁴

A Metternich tevékenységéről adott elemzés az eszmetörténész számára még akkor is igen érdekes, ha a történeti valóság Viereck által kidolgozott rekonstrukciója több ponton is erősen vitatható. Az amerikai filozófus és történész ugyan valóban alaposan foglalkozott Metternich szerepével és nézeteivel, megközelítésében azonban kétségtelenül nagyfokú szubjektivitás érvényesül. A „*metternichi elv*” interpretációja így tehát elsősorban Viereck saját felfogásáról árul el sokat, e tanulmány számára azonban kifejezetten az eszmetörténeti nézőpont a releváns.

A történeti kontextus értelmezése

Metternich tevékenységének az értékelése elválaszthatatlan a történeti háttérnek, vagyis saját korának az értelmezésétől, s talán nem tévedünk, ha e

Brunswick-London, 2005 (Originally published by Charles Scribners' Sons, 1949), 70.

² VIERECK: 75. Viereck konzervativizmusának az általános áttekintéséhez ld. Ryn alapos előszavát: RYN, Claes G.: *Peter Viereck and Conservatism*, IN: VIERECK: 3-45.

³ A konzervatív gondolkodásnak a nemzeti eszméhez való viszonyáról részletesebben ld: EGEDY Gergely: *Konzervativizmus és nemzettudat*, IN: EGEDY Gergely: *Konzervativizmus az ezredfordulón*, Magyar Szemle Könyvek, 2001, 143-171.

⁴ VIERECK: 87.

tekintetben a kulcstényezőt a 19. század első felében kibontakozó nemzeti mozgalmakban, különösen az évszázados széttagoztság felszámolására irányuló - s ezzel óhatatlanul az európai status quo-t is átformáló - német egységtörekvésekben találjuk meg.⁵ Még pontosabban: ezek megítélésében. E folyamatot sokan – még olyan szerzők is, akik egyébként igen óvatosak a nemzeti eszmével kapcsolatban – természetesnek tekintették, Viereck viszont, sokat mondóan, egyenesen „*Európa elleni német lázadásról*” (German revolt against Europe) beszél.⁶ E fogalmazás jól érzékelteti, hogy a széttagozott német világ nemzeti öntudatra ébredésében ő gyakorlatilag nacionalizmust látott. Érveléséből egyértelműen kitűnik, hogy e sorok szerzőjének a megítélése szerint vitatható módon, a kérdést túlzottan leegyszerűsítve, és a konzervatív gondolkodók túlnyomó többségétől eltérően gyakorlatilag nem tesz különbséget a nemzeti eszme és a nacionalizmus között.

Milyenek festette le Viereck a napóleoni ambíciókkal szembeforduló, nem kis részben épp általuk felébresztett német nemzeti mozgalmat?

E szértágazó mozgalom meghatározó vonását ő az egységes és oszthatatlan német nép, a „*Volk*” létének a feltételezésében jelölte meg. Ezt az állítást részletesen is kifejtette elsőként publikált könyve, a doktori disszertációjára épülő „*Metapolitika*”, amely 1941-ben jelent meg, eredetileg azzal a sokat eláruló alcímmel, hogy „*A romantikusoktól Hitlerig*”.⁷ A megjelenés időpontja is tükrözi, hogy a nemzetiszocialista gondolkodás egyik legkorábbi elemzéséről van szó, méghozzá egy olyanról – ezt is tegyük hozzá -, amely igényes és alapos, számos későbbi műnél mélyebbre hatoló, még ha következtetései több tekintetben is megkérdőjelezhetőek. A „*Metapolitika*” nem a szokott módon, nem a háborús vereségből és az 1929-33-as világválság következményeiből, hanem a német romantika gondolkodóitól eredezteti a nemzetiszocializmus eszméjének a karrierjét, és azt állítja, hogy a németek lelkében régóta viaskodik egymással két hagyomány: a klasszikus-rationális-keresztény tradíció, valamint a barbár germán törzsekhez kapcsolódó misztikus romanticizmus.⁸ Érdemes megjegyezni, hogy a náciizmusnak a német romantikával való összekapcsolása akkoriban meglehetősen újszerű gondolat volt, amelyért Vierecket több bíráló is érte, mondván, hogy ez a német-ellenes propaganda céljait szolgálja.⁹ Valójában nem ez volt a szándéka: a

⁵ A 19. század első felének német egységtörekvéseihez ld, többek között: GEISS, Immanuel: *The Question of German Unification, 1806-1996*, Routledge, London, 1997, 31-51.

⁶ VIERECK: 84.

⁷ E tanulmányhoz a következő kiadást használtam: VIERECK, Peter: *Metapolitics. The Roots of the Nazi Mind*, Capricorn Books, New York, 1965 (Originally published in 1941 by A. Knopf).

⁸ VIERECK (1965): 4-5. Több elemző szerint is Viereck egész életművére nagy hatással volt az a törekvése, hogy elhatárolja magát az apjától, aki nyíltan szimpatizált a nemzetiszocialista Németországgal, s aki ezért az USA-ban börtönbüntetést is kapott.

⁹ Többek között a neves antifasiszta történész, Jacques Barzun, a Columbia Egyetem professzora is bírálta Vierecket a *Journal of the History of Ideas* hasábjain, azt vetve a szemére, hogy a múltat a jelen szemüvegén keresztül nézve vizsgálja. Barzun cikkét a *Metapolitika* 1965-ös kiadása mellékletként közli. „*A Debate About Metapolitics*”, IN: Viereck (1965): 347-351.

munka átgondolt érvekkel igyekezett e tézist bizonyítani.

Az osztályhatárok felett átlépő *Volk* eszméje az ő interpretációjában közvetlen kapcsolódási pontot jelent a 19. század romantikus szemléletű német nemzeti mozgalma és a 20. század náciizmusa között.¹⁰ E mozgalom legbefolyásosabb képviselői valamennyien mélyen hittek a *Volk* létében – hangsúlyozza Viereck, arra is rámutatva, hogy e körülmény figyelembe vétele nélkül az 1848 utáni német történelem sem érthető meg. Metternichet csak akkor érthetjük meg igazán, ha azt is tudjuk, kik voltak valójában az ellenfelei és ellenségei.

Metternich bölcsességét mi sem bizonyítja jobban Viereck szemében, mint az, hogy ő egy pillanatra sem fogadta el a *Volk* eszméjéről alkotott, általa képtelenségnek tartott feltevést, mint ahogy a racionális politikának a misztikus „*metapolitikával*” való helyettesítése is idegen volt tőle. Franz Grillparzer, a neves osztrák költő és író később keményen megbírált Metternichet, azt állítva, hogy szemléletéből hiányzott a messzire tekintés képessége, nem látott tovább a pitiáner kormányzati ügyeknél egy olyan korban, amelyre a „*Völkerpolitik*”, vagyis a nemzeti tömegmozgalom nyomta rá a bélyegét. Viereck elismeri: igaza volt Grillparzernek annyiban, hogy valóban eljött a *Volk* politikájának a kora – ebben azonban szerinte nem sok köszönet volt...¹¹ A „*Völkerpolitik*” által megalapozott ún. „*reálpolitika*” a nyers erőszakra épített, s ennyiben a tökéletes ellentéte volt a Metternich által képviselt joguralom eszméjének. Viereck konklúziója úgy foglalkoztató össze, hogy végső soron a *Volk* eszméjét kidolgozó romantikus nacionalizmus és a materialista radikalizmus egyesülése vezetett el a német nemzetiszocializmushoz. És hasonló gyökerekre vezethető vissza, teszi hozzá, az orosz „*nemzeti bolsevizmus*” is.¹²

De vajon nem túlzás-e a 20. századi totalitarizmusok gyökereit ilyen messzire visszavezetni? „*Vajon nem történelmietlen-e a XIX. századi Németország Metternich-ellenes nacionalizmusát és rasszizmusát a náci következmények felől megítélni?*” – fogalmazza meg a kérdést Viereck maga is.¹³ A „*Metapolitika*” és az „*Újragondolt konzervativizmus*” nem hagy szemernyi kétséget sem az amerikai gondolkodó válasza felől.

Álláspontjának bizonyítására sokat foglalkozik a német nemzeti mozgalom szellemi vezetőivel: gyakorlatilag az ő eszméikből vezeti le a mozgalom egészének a karakterét. Így állítja előtérbe Friedrich Ludwig Jahnt, a nacionalista pedagógust, a diákegyletek szervezőjét, és a tornagyakorlatok propagálóját, aki Gobineau-t megelőzve lépett fel a „*Volk*” „*biológiai tisztasága*” mellett, és nyíltan hirdette a német felsőbbrendűséget. Ő volt szerinte „*a Metternich-ellenes németnek azon*

¹⁰ A „*Volk*” fogalmának a szerepéhez, lásd, többek között, VIERECK (1965): 38-40, 50-54; 66-70.

¹¹ VIERECK (2005): .89.

¹² A „*nemzeti bolsevizmushoz*” ld. a *Metapolitika* 1961-es és 1965-ös kiadásához írt előszavát. Ebben kiemeli: a két világháború között a német jobboldal és az orosz baloldal közös platformra került a szabad Nyugattal szemben. VIERECK: *New Survey for the 1960s*, IN: VIERECK (1965): vii-viii.

¹³ VIERECK (2005): 93. (Viereck a „*Germany*”, Németország megjelölést használja a 19. század első felére is.)

átmeneti típusa, akiben a nacionalizmus első ízben válik náciizmussá”, s aki, első ízben a német történelemben, valódi „*rohamcsapatokat*” szervezett. Nem csoda, hogy már a korabeli konzervatív ellenfelei is „*német jakobinusnak*” nevezték őt.¹⁴ Jahn szellemi útmutatása alapján került sor 1817-ben Wartburgban nyilvános könyvégetésekre is. Viereck szól a német egység elkötelezett hívéről és teoretikusáról, Ernst Arndtról, aki a franciaellenességet idegen-ellenességgel párosította, és nagy terjedelemben értekezik a kulcsfigurának tekintett Richard Wagner szerepéről.¹⁵ Utal Goethére, aki maga is úgy vélte, hogy a Siegfried-legendák dicsőítése könnyen a teuton barbarizmus felmagasztalásához vezet, és hivatkozik Heinére is, aki ugyan liberálisként elszánt ellenfele volt Metternichnek, ám a misztikus német nacionalizmustól mégis jobban tartott, mint a birodalmi kancellártól. A német filozófiáról írott esszéjében a neves költő azt is megjósolta, hogy a német romantikából egy kifejezetten keresztény-ellenes vallás fog támadni, amely „*az akarat fanatizmusát*” fogja oltárra emelni.

Metternich szellemi ellenfelei kapcsán hangsúlyosan szól Viereck a romantikus drámaíróról, Heinrich von Kleistről is. Őt szintén annak a pángermán nacionalizmusnak a képviselőjeként jeleníti meg, amelyet közvetlen összefüggésbe hoz a 20. századi fasizmussal. Érvelésének középpontjába a „*Hermann csatája*” (Die Hermannsschlacht) című darabot állítja; ennek a cselekményét a germánok és a rómaiak között Kr.u. 9-ben lezajlott teutoburgi csata adja. A főhős, Hermann egy valódi Führer vonásait ölti magára, és maximális dicséretben részesül Kleisttől, amiért – család ígéreteivel – félrevezeti Augustus császár katonáit, és három légiót lemészárol. Az 1808-ban írott műnek a napóleoni háborúk kontextusában az volt az üzenete, hogy a német kultúrának ellen kell állnia a francia – a nyugati – civilizációval szemben. Viereck emlékeztet arra, hogy a Hitler-érában a hivatalos kultúrpolitika nagyra értékelte ezt a drámát, és a náci kiadó *expressis verbis* utalt arra, hogy Hermann éppúgy korábbi sérelmekért állt bosszút, mint ahogy Hitler bosszút állt a franciákon Versailles-ért.¹⁶

A későbbi fejlemények gyökereit kutatva az amerikai gondolkodó arra a következtetésre jutott, hogy 1848 előtt a Metternichet támogató konzervatívoknak és a vele szemben álló liberálisoknak egyaránt sok mindenben igazuk volt, s a legnagyobb hibát azzal követték el, hogy nem fogtak össze a német nacionalistákkal – a nemzetiszocializmus előfutáraival - szemben. A liberálisok azt a súlyos hibát követték el, hogy feltételezték, a nacionalizmus liberális jelleget ölthet, amiként azt Herder hitte. „*E hiba semmisítette meg a liberalizmust és a demokráciát Közép-Európában*” – állította Viereck.¹⁷ A középosztály liberális internacionalizmusa és az arisztokraták konzervatív internacionalizmusa rengeteg energiát fordított egymás megsemmisítésére, s ezzel olyan lojalitási vákuumot teremtett, amelybe –nevető harmadikként – a harcias nacionalizmus nyomult be.

¹⁴ VIERECK (1965): 63-65. („*the first storm-trooper*”)

¹⁵ Uo. 4-9; 91-92; 109-113.

¹⁶ Uo. 11-12.

¹⁷ VIERECK (2005): 86.

(A jó ügyek vagy legalábbis a féligazságok közötti küzdelem mindig tragikusabb, mint a jó és a rossz közötti – idézte fel Lord Acton szavait Viereck.) E gondolat jegyében, figyelmeztetni kívánva a történelem tanulságaira, az *Újragondolt konzervativizmus* 1962-es kiadásához készített előszavában kifejezetten megfogalmazta: 1949-ben arra törekedett, hogy előmozdítsa a konzervatívok és a liberálisok összefogását a „*reálpolitikára*” hivatkozó két totalitárius rendszer, a fasizmus és a kommunizmus ellenében.¹⁸ A mérséklet elvének elfogadása ugyanis szerinte már önmagában közös nevezőt teremthet a konzervatívok és a liberálisok között, akiknek mindig készen kell állniuk a szélsőségekkel szembeni összefogásra.

Metternich és a konzervatív nemzetköziség

A német nemzeti egységmozgalomnak ez a sajátos látószögű interpretációja alkotja a háttérét Metternich konzervativizmusának az elemzéséhez. Az amerikai gondolkodó Metternichben látta azt az utolsó nagy formátumú államférfit, aki kiállt a nyugati világ egysége mellett, és szembe fordult a nacionalizmus „*tömegembereivel*”. A kancellár által képviselt politikai irányvonalat az „*elvi alapú politikával*” azonosította, s az erőszak politikájával állította szembe. (Hogy a tények ezt mennyire támasztják alá, az természetesen egy másik kérdés...) Sőt, Viereck érzékelteti, hogy Metternich nem is csak Ausztria érdekeiért lépett fel, hanem mindig egész Európa rendjét tartotta szem előtt, abból indulva ki, hogy Ausztria érdekei egybeesnek az európai stabilitás érdekeivel.¹⁹ A kancellárt már a származása is a nemzetek feletti gondolkodásra ösztönözte, hiszen a Rajna-vidéken, Koblenzben született, és csak 22 évesen lépett be először Bécsbe. Társadalmi osztálya, az arisztokrácia minden európai országban ugyanazt a nyelvet beszélte; Viereck találó hasonlatával, egy „*nemzetközi szakszervezetet*” alkotott.

Metternich már másfél évszázaddal az európai integráció kibontakozása előtt lényegében politikai egységként tekintett Európára. Ezt tükrözik munkatársának és barátjának, Friedrich Genztnak a következő, Metternich felfogását tükröző és ezért Viereck által kiemelt sorai is: „*Földrajzi helyzetük, valamint szokásaik azonossága, törvényeik, szükségleteik, életmódjuk és kultúrájuk egyneműsége miatt e kontinens összes állama egy nagy politikai közösséget alkot, amelyet nem alap nélkül neveztek „Európai Köztársaságnak”*”.²⁰

Az összeurópai léptékben való gondolkodás, a mérsékletre való törekvés, a konzervatív szolidaritás és a politikai bölcsesség mutatkozott meg már abban is, mutat rá az amerikai gondolkodó, hogy a kancellár a napóleoni háborúkat lezáró bécsi kongresszuson síkraszállt amellett, hogy a Bourbonoknak visszaadott Franciaországot ne alázzák meg, ne lehetetlenítsék el területi és egyéb szankciókkal. 1815-ben ezért a franciáktól nem vették el Elzász-Lotaringiát, amit 1871-ben a kancellár egykori ellenlábasainak az utódai habozás nélkül megtettek.

¹⁸ VIERECK: *Author's Note for the 1962 Edition*, IN: VIERECK (2005): 59.

¹⁹ VIERECK (2005): 88.

²⁰ Uo. 87.

Metternich konzervatív internacionalizmusa kulcsszerepet kapott abban a küzdelemben is, amely a német egység megvalósításának két lehetséges útja között bontakozott ki. Az ún. „*kisnémet*” és a „*nagynémet*” megoldás e megközelítésben a Berlint képviselő Stein és a Bécszet képviselő Metternich elvi alapú szembenállásaként jelenik meg. Viereck azt állítja, hogy a két vezető két teljesen különböző célért küzdött: az előbbi a német nemzeti eszme elkötelezettje volt, és az ördöginek tekintett vetélytárs Franciaország legyőzését tartotta a legfontosabbnak, az utóbbi viszont Európában gondolkodott, és a kontinens politikai egységét kívánta helyreállítani. A Metternich által irányított Német Szövetség is biztosított egyfajta egységet, de csak egy laza egységet – ez Viereck megítélése szerint elég volt a franciákkal szembeni védekezéshez, de nem volt elég azoknak, akik agresszív háborúkat és birodalomépítést terveztek. Metternich valójában „*nemzetközi konzervatív polgárháborút*” vívott, Stein pedig nemzeti háborút.²¹ Metternich számára ugyanis a nacionalizmus ugyanarról a törőrl fakadt, mint a jakobinizmus: mindkettő „*anti-konzervatív eretnkség*” volt. Ezzel összefüggésben Viereck indokoltnak tekintette a kancellár kemény fellépését a forradalmi német diáksággal szemben; a waterloo-i győztest, Blücher porosz tábornokot megtapsoló középosztálybeli egyetemistákban ugyanis „*nemzeti jakobinusokat*” látott, akik a 20. századi fasizmust készítették elő.

Viereck fontosnak látta és több helyütt is kiemelte, hogy a német nacionalistákkal ellentétben a konzervatív Metternich sohasem bántotta azokat, akik a birodalom más nemzeteihez tartoztak. A német liberálisok viszont kapituláltak a nacionalizmus előtt, amikor 1848 júliusában képviselőik a frankfurti parlamentben a támogatásukról biztosították a lengyelek ellen fellépő porosz hadsereget. Viereck csipős fogalmazásában a cél már akkor is a „*Lebensraum*” bővítése volt, s emlékeztet arra, hogy a liberálisok befolyásos vezetője, Wilhelm Jordan nyíltan kiállt a „*Drang nach Osten*” politikája, és a pángermán gondolat mellett.²² A történelmi tendenciák ezen interpretációjában evidens a kulcsjelentőségű következtetés: „*Ilyenek voltak azok a Jó Demokraták, akik megszabadították Európát Metternichtől.*”²³ Metternich politikájának a megalapozottságát rövidlító utódjának, Schwarzenberg hercegnek a kudarca is bizonyítja: az erőszakra alapozó „*reálpolitikájával*” nagymértékben hozzájárult Bismarck és a pángermán nacionalizmus sikeréhez.

A 20. század hatvanas éveiben a nyugati világ történész-köreiben élénk vita bontakozott ki Metternich szerepéről: a legtekintélyesebb Metternich-kutatók, köztük a Henry Kissinger tanulmányait közlő kötetbe Viereckről is kértek egy írást.

²¹ VIERECK (2005): 92.

²² A *Metapolitikában* egyértelműen ki is jelenti: tévedés az 1848-as német forradalmat liberális szemléletűnek tekinteni. VIERECK (1965): 60. Az 1848-as magyar forradalom vezetőit is bírálja, azt állítva – a történelmi bizonyítékok felsorolását mellőzve –, hogy a horvátok azért fordultak Bécshez segítségért, mert féltek Kossuthék nacionalizmusától; „*Kossuth intoleráns liberálisai és balosai*” azt akarták, hogy az új országgyűlésben a horvátok is magyarul beszéljenek. VIERECK (2005): 99.

²³ Uo. 101.

A konzervatív gondolkodó a cikkének címében egyenesen ezt állította Metternichről: „*Bástya a potenciális fasizmussal szemben*”.²⁴ Írásában a kancellárral szimpatizáló híres bécsi történésszel, Heinrich Ritter von Srbikkel, a mindmáig alpműnek számító kétkötetes Metternich-életrajz szerzőjével (Metternich der Staatsmann und der Mensch, 1925) vetélkedett Metternich védelmében. Szerinte óriási tévedés a kancellár minden ellenfelében liberális demokratát látni; a metternichi politikával való szembefordulás hátterében felettébb gyakran húzódtak meg nacionalista, nem pedig liberális szempontok. Sőt, igen sok esetben az ellenfelek nemcsak nacionalisták, hanem kifejezetten militaristák és proto-fasiszták voltak.²⁵ Amikor pedig Metternich valódi liberálisokkal került szembe, fúzi hozzá Viereck, azért volt igaza, mert az utóbbiak életidegen, doktriner módon gondolkodtak, s nem számoltak azzal, hogy reformokat, új intézményeket csak a konkrét körülményekhez igazítva, „*egyediesítve*” lehet bevezetni.

Két világháború fényében döntenünk kell arról, foglalja össze a lényeget Viereck, hogy a nyugati ember egy fokozatosan szélesedő közösség tagjának érzi-e magát (ilyennek tekintette Metternich Európát), avagy, provinciális módon, bezárja magát egy nemzet keretei közé. „*A nyugati kultúra nagy építői, mint például Nagy Sándor, Erasmus vagy Szent Pál, már régóta meghozták a döntésüket. És ebben közelebb állnak Metternich professzorhoz, mint Nápoly összes carbonarijához vagy bármilyen Stein báróhoz.*”²⁶

Metternich és a szabadság

Metternich kapcsán a magyar olvasó aligha asszociálna épp a szabadságra, Viereck azonban úgy véli, Metternich eszméi valójában sokkal közelebb álltak a brit parlamentáris rendszerhez, mint ahogy azt a történészek általában feltételezik. Ennek pedig az az oka, hogy Metternich is a modern konzervativizmus „*atyjától*”, a francia forradalmat elítélő Edmund Burke-től merítette nézeteit a szerves fejlődés és a józan mérséklet kívánatosságát illetően.²⁷ „*A vörös és a fehér doktrinerek úgy kerülnek, mint a pestist*” – idézi Viereck a kancellár memoárjából, barátjának, Gentznek pedig így jellemezte Metternich a saját tevékenységét: „*Minden erőfeszitésem a különféle szélsőségek ellen irányul.*”²⁸ A mérséklet parancsával összefüggésben Viereck világszemléletében megkülönböztetett hangsúlyt kapott „*a törvények szükségessége és szentsége*”; egyik gyakran idézett kijelentése szerint „*az, ami a ma született gyermeket megmenti attól, hogy*

²⁴ VIERECK: *Bulwark Against Potential Fascism*, IN: *The Metternich Controversy*, ed. by E. KRAEHE, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1971, 89-93. Ugyancsak pozitívan értékeli Metternichet a kötetben Henry Kissinger is.

²⁵ VIERECK: uo. 90-91.

²⁶ VIERECK (2005): 103.

²⁷ Metternich barátja, Friedrich Gentz már 1793-ban németre fordította Burke-nek a francia forradalomról írott nevezetes művét.

²⁸ Idézi VIERECK (2005): 124.

barlanglakó maradjon, nem más, mint a törvény és a hagyomány ereje”.²⁹ Aligha meglepő ennek fényében, hogy Metternich egyik nagy erényét is a jog iránti elkötelezettségben látta. „*Kraft im Recht*”, „*a jogban rejlik az erő*” - e jelmondat, amely a család címerében is szerepelt, szolgált szerinte Metternich meggyőződésének az alapjául. Az eszmetörténész számára másodlagos jelentőségű, hogy a Habsburg-birodalom irányítójaként ténylegesen mennyire ragaszkodott Metternich mindig a jog uralmához; a lényeges az, hogy Viereck Metternichnek tulajdonítja a szabadság helyes, konzervatív értelmezését. (Úgy is fogalmazhatunk, hogy Metternich elemzése kapcsán fejti ki a véleményét a konzervatív szabadság-fogalomról.)

Politikai bukása után, 1848-ban Metternich épp a liberálisnak elkönyvelt Angliában keresett és talált menedéket, amiben jó néhány egykori ellenfele a sors iróniáját látta. Tévedtek azonban, állítja Viereck, mert Anglia sikere nem a cáfolata, hanem a bizonyítéka volt a metternichi eszmék érvényességének! „*A Föld legszabadabb országa, mert a leginkább fegyelmezett*” – írta a szigetországról a bukott kancellár, befejezetlen politikai végrendeletében pedig kifejti: „*A rend alapzata nélkül a szabadság csak egy önző csoport ambícióinak az álcázása*”.³⁰ Akkor miért nem folytatott olyan politikát, amely az angol konzervativizmus szelleméhez illeszkedett?

A magyarázat kézenfekvő Viereck számára: azért, mert Metternich azt is felismerte, hogy nincs univerzális recept a jó alkotmányra, annak ugyanis mindig a lokális kulturális és politikai hagyományokhoz kell igazodnia. Közép-Európát éretlennek tekintette a nagyobb fokú szabadságra, akárki is kormányozza, mert úgy látta, hiányzik az önkéntes jogkövetés tradíciója. Ez magyarázza, mutat rá az érvelés, hogy bár Metternich mélyen tisztelte az angol alkotmányt, határozottan ellenállt annak a törekvésnek, hogy azt mesterségesen másutt is bevezessék, így a Habsburg-birodalomban sem látta alkalmazhatónak a 19. század első felében.³¹ A liberálisok által sürgetett változások szerinte olyan anarchiához vezetettek volna, amelynél a fölülről érvényesített fegyelem is jobb. „*Ha Nápoly és Cadiz doktriner liberálisai jobban megértették volna Metternichnek az evolúciós fejlődésről vallott felfogását, talán kevésbé siettek volna a lázadások kirottantásával...*” – jegyzi meg Viereck.³² A mesterséges alkotmányok nem érnek többet annál a papírlapnál, amelyre írták őket; „*egy írott charta is csak annyira alkotmány, amennyire egy házassági megállapodás házasság: mindkettőt valósággá kell tenni*.” Ehhez még hozzáteszi az emlékiratainak harmadik kötetében közölt, 1820-ban írott levelében: „*Amit ma alkotmánynak neveznek, az nem más, mint az a törekvés, hogy „távozzál, hogy a helyedre léphessek*”. Az igazi államférfi és a fanatikus ideológus között az a különbség, fogalmazza meg Viereck, hogy az előbbi tisztában van az emberi gyarlóság következményeivel, és el tudja fogadni „*a második legjobb*

²⁹ VIERECK (2005): 72.

³⁰ Uo. 106.

³¹ VIERECK (1971): 91.

³² VIERECK (2005): 107.

megoldást is, ha az első nem érhető el.”

Hogy Metternich nem volt a reformoknak az a vak ellenfele, amilyennek őt a történelemkönyvek többsége beállítja, azt az amerikai gondolkodó tényként kezeli. Ennek bizonyítására megemlíti, hogy 1832-re nagyszabású tervekkel állt elő egy birodalmi parlament létrehozására és az alkotmány megreformálására, s nem rajta, hanem a roppant merev Ferenc császáron múlt elképzeléseinek meghiúsulása. A kancellár azzal is érvelt uralkodójának meggyőzésére, hogy az eltérő vélemények kifejezésére szolgáló törvényes csatornák hiánya számos nemes gondolkodású embert is a rendszer ellenségévé és forradalmárrá tehet. E tekintetben azonban kudarcot vallott. Viereck emlékeztet arra, hogy épp ebben az esztendőben, 1832-ben vitték végbe az első nagy választójogi reformot Angliában: *„1832 drámai bizonyítéka annak a különbségnek, melyet a nyugati és a keleti konzervativizmus között teszünk”* – írja.³³ Metternich és Ferenc császár szembeállítását a konzervatív és a „reakciós” pozíció különbségét próbálja érzékeltetni, s ennek kapcsán az amerikai gondolkodó jól láthatóan mentegeti a kancellárt. (Szerinte pl. a kiterjedt titkosrendőri hálózat működtetése nem Metternich ötlete volt – sőt, egyes esetekben maga is szenvedett tőle.) 1835-ban meghalt ugyan I. Ferenc, ám azt az utasítást hagyományozta gyengeelméjű utódjára, Ferdinándra, hogy semmin se változtasson, csak uralkodjon. *„Így még a sírból is megakadályozta Metternichnek a forradalmat megelőző kompromisszumait, és végül őt tette meg bűnbakká a forradalomért”* – állapítja meg Viereck.³⁴ Minderről Metternich következő sorait idézi: *„[Ferenc császár] mindenben követte a tanácsomat a külpolitikában. Ezt azonban nem tette meg a belpolitikában... Talán túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítva a titkos társaságoknak azt gondolta, megtalálta az orvosságot ellenük abban, hogy a rendőrséggel aprólékosan ellenőrizteti a leendő értelmiségi osztályokat. Így vált a rendőrség a kormányzat egyik fő eszközévé... A határokat morálisan lezárva. De valójában haszontalan dolog a határokat az eszmékkel szemben lezárni, azok úgyis átlépnek rajtuk....Az eredmény csak az lehetett, hogy a művelt rétegek megnehezíteltek a kormányzatra. Elmondtam ezt a véleményemet a császárnak, de hajthatatlan volt. Ha 1817-ben, vagy akár még 1826-ban elfogadta volna a javaslataimat a képviselői gyűlések átszervezéséről, talán nem lennénk abban a helyzetben, hogy viharral kell szembenéznünk. Most már túl késő van...”* – írta 1848 március elsején.³⁵

Igaz, bírálatot is kap Metternich Vierecktól: a kancellár kezdeményezésére 1819-ben foganatosított karlsbadi cenzúra-rendeletek durván sértették a sajtó és a kultúra szabadságát, s ezért azokat konzervatív nézőpontból elfogadhatatlannak nevezte. A fentebb említett Metternich-kötetben közölt cikkében azonban figyelmeztet: nem szabad elfelejteni, hogy a kancellár elvi síkon joggal bírálható, szabadság-korlátozó rendeletei szigorúságban messze elmaradtak azoktól a

³³ VIERECK (2005): 108.

³⁴ Uo. 108.

³⁵ Uo. 109.

diktatórikus intézkedésektől, amelyeket rendszerének olyan esküdt „*militarista és rasszista*” ellenfelei vezettek volna be, mint például Jahn és Arndt.³⁶

Viereck egészen odáig elmegy, hogy azt sugallja: ha megvalósultak volna Metternich elképzelései, Közép-Európa egy olyan lassú, szerves, evolucionista fejlődésen megy keresztül, mint Anglia, elkerülve a hosszú stagnálás által kiváltott forradalom csapdáját.³⁷ Az 1848-as forradalmakkal, s nyomukban a reakció diadalával viszont a birodalom minden része rosszabb helyzetbe került, mint amilyenben korábban volt. „*A szabadság konzervatív útját*” először a forradalmárok, 1849 után pedig a „*réálpolitika*” olyan militarista képviselői torlaszolták el, mint Schwarzenberg és Bismarck. Magyar vonatkozása miatt érdemes kiemelni, hogy az amerikai gondolkodó felidézi: az angliai emigrációból visszatérve Metternich a Schwarzenberg-kormányzat által eltörölt rendi alkotmány helyreállításáért is szót emelt, de a magyar közjogi berendezkedés megreformálásáról még 1844-ben írott, és újra kinyomtatott „*Aforisztikus megjegyzések a magyar állapotokról*” című röpiratának terjesztését a bécsi udvar rendőri eszközökkel akadályozta meg.³⁸

Figyelemre méltóak Vierecknek azon megjegyzései is, amelyek Metternich társadalomfelfogására vonatkoznak. A kancellár Marxot megelőzve ismerte fel: az a szabadság, amelyért az új kapitalista középosztály az egész európai kontinensen harcol, csak eszköz ahhoz, hogy a saját gazdasági oligarchiáját állítsa a politikai hatalmat birtokló arisztokrácia helyére. A „*képviselési intézmények*” hangos követelése mögött tehát nem a nép boldogításának szándéka, hanem saját csoportérdeke húzódott meg. („*Az első eszköz a középosztály kezében a modern képviselési rendszer*”). Viereck idézi Metternich egyik levelét, amelyet Guizot francia kormányfőnek írt, s ebben a következőket olvashatjuk: „*A mi korunk meghatározó vonása az átmeneti jelleg....Számomra úgy tűnik, hogy a politikai játszmák nem képesek a kor igényeit kielégíteni, ezért váltam konzervatív szocialistává. A konzervatív elvek a legtöbb szituációban alkalmazhatók...*”³⁹ Rechberg hercegnek pedig azt írta, hogy a politikánál egyre fontosabbá válik „*a szociális probléma*” – ám arra nézve, hogy ezt miként kívánta érdemben megoldani, még Viereck sem tudott részleteket felidézni. Ez a Metternich-interpretáció mindenestre teljes összhangban áll az amerikai gondolkodónak a szabadversenyes kapitalizmussal szemben táplált fenntartásaival. Viereck nagyra értékelte, és példaként több helyütt meg is hivatkozta a jeles 19. századi brit államférfi, Benjamin Disraeli felfogását a „*szociális konzervativizmusról*”, a gazdagok és szegények „*két nemzetének*” összebékítéséről, és ezzel összefüggésben támogatta a Rooseveltnél által kezdeményezett New Deal politikáját.⁴⁰ (Amit az amerikai konzervatívok zöme határozottan bírált.)

³⁶ VIERECK (1971): 92. Metternich maga is úgy indokolta ezen intézkedéseit, hogy olyan emberektől akarta megmenteni Németországot, mint Jahn és Arndt.

³⁷ VIERECK (2005): 112.

³⁸ Uo. 109.

³⁹ Uo. 115.

⁴⁰ MUCCIGROSSO, Robert: *Basic History of American Conservatism*, The Anvil Series, Krieger Publishing Company, Malabar, Florida, 2011, 87-88.

Metternich öröksége

„Metternich volt az utolsó európai léptékű államférfi, és egyúttal az első európai, aki meglátta a német fasizmus veszélyét...” – fogalmazódik meg az *Újragondolt konzervativizmus* lapjain.⁴¹ Viereck elemzéséből az tűnik ki, hogy valójában egész Európa megszenvedte a kancellár politikájának a kudarcát. A metternichi politika ellenfeleinek a győzelme azzal járt ugyanis együtt, hogy a józan mérséklet helyett a szélsőségek vették át az európai politika irányítását. Mint említettük, Metternich konzervativizmusának – és politikai örökségének – a legfontosabb elemét az amerikai gondolkodó a szélsőségek elkerülésének morális parancsában látta, s ez tökéletes összhangban állt a saját meggyőződésével is. Ezzel összefüggésben fejti ki: a saját korában, akárcsak annak idején Metternichében, „*az egyetlen józan menedék a középutra és a mérsékletre épülő internacionalizmus.*” Ami értelemszerűen kizárja a szélsőségekre épülő internacionalizmust. A mérséklet elve így kapcsolódik össze Vierecknél a konzervatív internacionalizmus eszméjével. Joggal emeli ki a tanulmányában Ryn: bár Viereck Metternich-értelmezésének a történelmi pontossága megkérdőjelezhető, a középutra építő konzervativizmus-felfogása mindenképp beható figyelmet érdemel.⁴²

A 20. század második felében, a hidegháború korszakában a nyugati örökség megmentése Viereck megítélése szerint az amerikai alkotmány kidolgozóinak örököseire hárult. A legfontosabbnak tehát azt tartotta, hogy az Egyesült Államok segítsen Európának „*azzal a náciizmussal szemben, amely az orosz nemzeti bolsevizmus formájában él tovább.*”⁴³ Metternich szellemében ugyanakkor arra is figyelmeztette hazája döntéshozóit, hogy nem teszik jól, ha e küzdelemben kifejezetten „*reakciós*” rendszereket támogatnak külföldön, „*mert az egyik szélsőség támogatása csak erősíti a másikat.*”⁴⁴ A nemzetközi rend biztosítója csak egy konzervatív alapozottságú internacionalizmus lehet, ennek a megteremtéséhez pedig szerinte nagy segítséget nyújthat Metternich szerepének az átértékelése.⁴⁵

⁴¹ VIERECK (2005): 128

⁴² RYN: 39.

⁴³ Viereck szerint a II. világháború után a világra leselkedő legnagyobb veszély a fasizmus „reinkarnációja”, a „*felfegyverzett kommunizmus*” volt. VIERECK, Peter: *Shame and Glory of the Intellectuals*, Capricorn Books, New York, 1965. 132.

⁴⁴ VIERECK (2005): 110.

⁴⁵ VIERECK (1971): 93.